

Resumé

Summary

Today's historical demography is increasingly shifting its focus away from large population groups to smaller groups or even individual biographies in order to examine the specific characteristics of reproductive behaviour in populations. New trends in history – especially cultural history – have also brought new challenges for historical demography. To simplify the matter somewhat: compared with social history, historical demography places far more emphasis on individuals, their individual experience of the world, and the circumstances which may have impacted upon their individual lives. At the forefront of attention are issues related to the cultural context of certain demographic phenomena, such as the influence of religion on reproductive behaviour in populations. The grand hypotheses of the 1960s–1980s have returned to historical demographic discourse – e.g. the issue of the Hajnal line has been re-addressed in the light of more detailed research into family systems in Poland (Szołtysek, 2008) and Hungary (Öri, 2009), which show a high degree of variability in family structure. Some demographic phenomena, such as mortality, may at first sight appear to be unaffected by the cultural environment, yet some interesting differences in mortality levels have been revealed. Artur Imhof has explored the issue of breast-feeding, focusing on large regional differences in infant mortality in various European regions (Imhof, 1983). Differences between birth rates in East Frisia and Bavaria have been attributed to different levels of child mortality. In Bavaria breast-feeding was extremely rare for cultural reasons, so the youngest children were highly vulnerable and their mortality rate was high. The death of a new child would often be followed soon afterwards by a new conception, so fertility rates in Bavaria were high (Livi Bacci, 2003). Swedish demographers have pointed to another important cultural factor which contributed to the limitation of infant mortality – knowledge of infant care, which in turn was influenced by the spread of education and the expansion of medical care (Horská, Kučera, Maur, Stloukal, 1990).

An interesting phenomenon in historical demography today is the 'persistence of the past'.¹ Research by some historical demographers has revealed persistent

¹ See the conference of the same name held at the Max Planck Institute for Demography in Rostock, 25–27 May 2009.

patterns of human reproductive behaviour, leading them to emphasize that the demographic transition has not affected all aspects of population development. These perspectives should also be applied when studying the issue of old age and ageing populations. Many literary works dating from the 19th century deal directly with questions of old age and elderly people, examining how they are accepted or rejected by society, viewed as 'necessary' or 'unnecessary'. The real problem – both in the past and in the present – has not been a person's age, but rather his/her economic non-productivity, which was often linked with old age or youth.

Historical demography is moving closer to cultural history, and this monograph represents one attempt to bring the disciplines closer together. The first part draws on Henry's methods of historical-demographic research, primarily using aggregation methods; it traces long series of data on numbers of births, deaths, marriages and natural increase based on the study of Church registers of births, deaths and marriages in the towns of Frýdek and Místek between 1701 and 1850. A number of specific surveys were carried out, examining e.g. the territorial origin of brides, grooms and their parents on the basis of marriage registers from the first half of the 19th century. This part of the monograph presents the author's long-term research into the urban populations of Frýdek and Místek and their development from the 17th century to the turn of the 20th century. Population development is viewed against the socio-economic context of both towns, taking into account the status of the towns (including their close mutual links as neighbouring communities), economic developments (with a focus on proto-industrial forms of production and their development through industrialization), and the social context of the key phenomena examined.

The second part of the monograph analyzes probate documents from both towns; particular attention is paid to this type of documentation because it has so far remained at the margins of Czech scholars' attention; in cases where probate documents have been studied, the focus has been mainly on documents from the Early Modern era (15th–17th centuries). Several chapters are devoted to the legal process applied in non-adversarial probate proceedings and the documentation produced as a result of this process. Using examples of documents and drawing on legislation from the 18th century and the first half of the 19th century, the author offers a detailed description of the individual steps of probate proceedings – i.e. the temporary freezing of the assets of the deceased, the compilation of an inventory, auction, the official conclusion of probate proceedings, and the subsequent allocation of the assets. Particular attention has been paid to explaining the specific features of probate proceedings involving members of the nobility and the clergy. Probate proceedings included testaments, which were drawn up before the initiation of the proceedings but were added to the files and served as an important guide when allocating property to the heirs.

When examining probate documents, Western European historiography has used mainly inventories and testaments, which serve as excellent sources of information on material culture. There has been a recent trend towards research into the everyday items with which people were surrounded (Mohrmann, 1990, Jaritz, 1980), the

growth of the consumer lifestyle (Pardailhé-Galabrun, 1988, Schuurman, 1989), education (Leedham-Green, 1986), civilization (Wiegelman, 1978), and similar issues. At the same time, scholars of social history, historical demography and family history have examined systems of inheritance and life cycles (Hajnal, 1965, Mitterauer, 1975). Probate documentation can be of use in such studies as it captures salient details about the deceased's family at one particular moment. In view of this, the present monograph has examined systems of inheritance as well as the pre-existing legal positions of the interested parties which may potentially have determined the outcome of the process. The preservation of probate documents for children, men, women, widows and widowers makes it possible to gain more detailed insights into the legal positions of certain groups of the population depending on age and family status. The documentation studied included a large degree of variation, covering probate proceedings for rich burghers and the owners of textile factories as well as poor tradesmen, labourers, farmhands, wards of poorhouses, and so on. An important and interesting outcome of the research was the analysis of the value of the estates; this was carried out for farmers, tradesmen and merchants (and their wives or widows), life-annuitants of both sexes (*Ausgedinger*) and paupers.

Previous research into probate inventories and testaments has also inspired other parts of the monograph. The analysis of everyday items includes household fittings and fixtures as well as equipment from workshops, stores and other trades, including specific items such as books, bird-cages, beehives and others. Clothing is analyzed separately for men and women. These items are compared in three surveys covering the periods 1800–1804, 1820–1824 and 1840–1844; however, comparison was only possible if the source material was well preserved. The analysis covered 653 probate files mainly from the selected periods, including over 250 inventories and 350 official documents terminating the probate process (*Verlassenschaftsabhandlungen*). Western European historiography would possibly view 250 inventories as a relatively small sample, but this study analyzed the documents in their entirety; in the case of paupers, the author also analyzed files which contained nothing more than the document recording the official freezing of assets. Moreover, the material provided a large quantity of information on the food owned by the deceased, their visits to doctors prior to their death and any prescriptions for medicines (i.e. information on their way of life), as well as on auction sales of houses (i.e. information on their living conditions). Some of the probate documents were also used as supplementary information on the development of Jewish and Protestant populations in Frýdek and Místek.

The population development of both towns passed through several key phases in the period under examination, with demographic growth common to all phases. The first phase was the first half of the 18th century, which was entirely dominated by the *ancien régime*, typified by high mortality and birth rates as well as the occurrence of demographic crises, including the last plague epidemic in 1713–1715. The second phase lasted approximately from the mid-18th to the mid-19th century. In the Frýdek-Místek area, this period was marked by the development of proto-industrial forms of textile production, which also influenced demographic development. Essentially this

period still falls within the *ancien régime*, but demographic indicators show certain specific features, e.g. a rise in the age of spouses entering into their first marriage during the 1820s–1840s. From a cultural perspective, the turn of the 19th century was marked by a revival of Baroque piety combined with economic liberalism, reflected in the rise of a new social force – the bourgeoisie. This class was responsible for the rise of the Biedermeier style, which was particularly prevalent in the interiors of their residences. Probate documents reveal certain changes in household fixtures and fittings – such as the increasing preference for larger wardrobes and cupboards for crockery (sideboards) or the installation of glasshouses in wealthier households. A further area of interest was the clothing listed in the documents, which revealed changes in colours, patterns and types of material. Men began to wear ever-taller hats and preferred boots rather than old-fashioned shoes, while women discovered the allure of hats, accessories and floral patterns. At the same time the social and economic gap between rich and poor was evidently growing; a relatively large part of the population preserved old customs and ways of life, including their clothes and household items. Many people left no property at all, or negligible property with almost no value.

(Translated by CHRISTOPHER HOPKINSON)

Zusammenfassung

Gegenwärtige historische Demographie bemüht sich immer mehr statt großer Bevölkerungsgesamtheit um Begreifung der spezifischen Gruppen und sogar der einzelnen Biografiken, damit sie auf Besonderheiten der Entwicklung vom Reproduktionsverhalten der Bevölkerung hinweist. Neue Trends in der Geschichte, vor allem in der Kulturgeschichte, brachten in der historischen Demographie auch neue Forderungen hinein. Vereinfacht gesagt, im Vergleich zur Sozialgeschichte legt weitaus größer Akzent auf das Individuum, sein eigenes Erlebnis der Welt und Umstände, die sich auf sein Leben auswirken konnten. In Vordergrund kommen die Fragen des Kulturhintergrunds einigen demographischen Erscheinungen, z. B. Einfluss von Religionsbekenntnis auf den Reproduktionsverhalten der Bevölkerung. Große Hypothesen aus 60.–80. Jahren des 20. Jahrhunderts kommen wieder zu Wort von historischen Demographen, z. B. Problem der „Hajnal-Linie“ (Hajnal’s line), weil bei ausführlicher Forschung nach dem Familiensystems in Polen (Szołtysek, 2008) und in Ungarn (Öri, 2009) sich große Variabilität in Familienstruktur zeigt. Einige demographischen Erscheinungen, z. B. Mortalität, können sich auf den ersten Blick als die Angelegenheit zeigen, die durch Kulturmilieu nicht beeinflussbar ist, aber in ihrem Niveau erschien ein interessanter Unterschied. Artur Imhof machte auf die Problematik des Stillens und große Regionalunterschiede in Säuglingssterblichkeit in verschiedenen Regionen Europas aufmerksam (Imhof, 1983). Die Unterschiede in der Natalität zwischen Ostfriesland und Bayern wurden auf unterschiedliches Niveau der Kindersterblichkeit gutgeschrieben. In Bayern stillte es nicht aus kulturellen Gründen (die Kinder wurden aus kulturellen Gründen nicht gesäugt), deshalb wurden die kleinsten Kinder sehr verletzbar und ihre Mortalität war sehr hoch. Nach dem baldigen Tod des Kindes konnte zum Empfängnis eines weiteren Nachkommen kommen, also die Fertilität er-

reichte in Bayern hohes Niveau (Livi Bacci, 2003). Schwedische Demographen wiesen auf weiteren bedeutsamen Kulturasspekt hin, der zur Begrenzung der Säuglingssterblichkeit – Informiertheit über richtige Säuglingspflege beitrug, was von Bildungsentwicklung und auch Vergrößerung von Zuständigkeitsbereich des Arztdienstes beeinflusst wurde (Horská, Kučera, Maur, Stloukal, 1990).

Interessantes Phänomen heutiger historischer Demographie ist auch sog. „persistence of the past“² (Überdauer der Vergangenheit). Einige historischen Demographen erweisen mit ihren Erforschungen überdauernde Formeln des Reproduktionsverhaltens bei uns, sie versuchen auch darauf hinzuweisen, dass mit dem demographischen Wandel sich längst nicht alles in der demographischen Entwicklung ändert. Aus diesen Gesichtspunkten sollte auch das Problem des Alterns und der alten Leute beurteilt werden. Die Reihe der Literaturwerke aus 19. Jahrhundert beschäftigt sich mit der Frage des Alterns und der alten Leute, mit ihrer Aufnahme, mit ihrer Ablehnung von der Gesellschaft, mit ihrer „Notwendigkeit“ und „Unbrauchbarkeit“. Wirkliches Problem in der Vergangenheit und auch in der Gegenwart war und ist nicht das Alter der Person selbst, sondern vor allem die ökonomische Unproduktivität, die oft mit dem höheren Alter oder niedrigen Alter verbunden ist.

Historische Demographie nähert sich der Kulturgeschichte und diese Monographie sollte einen der Versuche vorstellen. Der erste Teil der Monographie kommt aus Henry's Methoden der historischdemographischen Forschung heraus, vor allem aus der agregativen Methode, bei derer lange Zeitreihen der Anzahlen der Geburten, Tode, Trauungen und des natürlichen Zuwachses beim ausführlichen Studium von kirchlichen Personenstandsregister der Stadt Frýdek-Místek aus den Jahren 1701–1850 zu Grunde liegen. Es wurden einige spezifischen Forschungen durchgeführt, z. B. territoriale Herkunft der Jungverheirateten und ihren Eltern nach Heiratsbüchern aus ersten Hälfte 19. Jahrhundert. Dieser Teil stellt das Ergebnis nach mehrjährigen Forschung des Autors von der Stadtbevölkerung Frýdek und Místek in ihrer Entwicklung von 17. Jahrhundert bis Jahrhundertwende dar. Die Entwicklung der Bevölkerung ist zu der wirtschafts-sozialen Umgebung von beiden nachbarliegenden Städten eingesetzt, d. h. es werden das Statut der Städte (Städtchen) und spezifische Stadtgemeinschaft, der wirtschaftliche Aufschwung mit besonderer Rücksicht auf die proto-industrialisierte und industrialisierte Produktionsformen und den soziale Hintergrund der verfolgten Grunderscheinungen berücksichtigt. In dem zweiten Teil werden die Nachlassakten (Testamente) von beiden Städten analysiert. Diesen Akten wird größere Aufmerksamkeit gewidmet, weil sie in Tschechien sowie in der Vergangenheit als auch heutzutage sehr wenig studiert worden sind – eher wurde mehr Zeit der früher Neuzeit (15.–17. Jahrhundert) gewidmet. Eine Kapitelreihe ist direkt dem Rechtsprozess von unbestrittener Agenda – Verlassenschaftsverfahren – und der Entstehung der Nachlassakten bei diesem Prozess gewidmet. Auf Beispielen der bearbeiteten Akten sind Einzelschritte, d. h. die Pfändung, die Inventarisierung, das Handeln,

² Siehe gleichnamige Konferenz, die in Max Planck Institut für Demographie in Tagen 25. – 27.5.2009 stattgefunden hat.

die Aushandlung und die Aufteilung, detailliert beschrieben, wobei die Legislatur des 18. und der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts verwendet wird. Separat davon wurden die Grundspezifika der Verlassenschaftsverfahren der Aristokratie (des Adels) und der Geistlichkeit erklärt. Zur Verlassenschaftsagenda hörten auch Testamente zu, die zwar vor dem Beginn des Verfahrens entstanden, aber sie wurden zu den Akten als wichtige Anweisung zur Vermögensaufteilung für die Erben gelegt.

In der westeuropäischen Historiographie wurden von der Verlassenschaftsagenda vor allem die Inventare und Testamente verwendet, die als hervorragende Quelle von Informationen über materielle Kultur der Menschen dienten. Im Trend liegen Forschungen nach Sachen, die den Mensch umgaben, der Alltäglichkeit (Mohrmann, 1990, Jaritz, 1980), des Wachstums von dem Konsumlebensstil (Pardailhé-Galabrun 1988, Schuurman, 1989), der Bildung (Leedham-Green, 1986), der Zivilisation (Wiegelman, 1978) u. ä. Gleichzeitig damit begann im Rahmen der Sozialgeschichte, der historischen Demographie und Familiengeschichte, die Forschung nach Erbsystemen und dem Zyklus des Lebens (Hajnal, 1965, Mitterauer, 1975). Die Nachlassakten können bei diesem Studium nachhelfen, weil sie die Familie des Verstorbenen in einem konkreten Augenblick darstellen. Aus dieser Ursache wurden in dieser Arbeit die Erbvorsetzungen und Systeme verfolgt. Die Bewahrung des Nachlasses der Kinder, Männer, Frauen, Witwen und Witwer ermöglichte ausführlich die Erbvorsetzungen bei bestimmten Alters- und Familiengruppen der Bevölkerung erkennen. Die Nachlässe wurden nach Vermögen differenziert. Es traten nicht nur die Nachlässe von reichen Bürgern und Textilunternehmern, sondern auch die von armen Handwerkern, Tagelöhnern, Mietmännern, Spitalszöglingen u. ä. auf. Die Analyse der Nachlasswerten gehört zu den wichtigen und interessanten Ergebnissen. Sie wurde für die Grund- und Gewerbebesitzer, Hausfrauen, Ausgedingern beiden Geschlechter und Armut durchgeführt.

Einige weiteren Teile des Buches sind von bisherigen Forschungen der Nachlassinventare und Testamente inspiriert worden. Die Analyse der Sachen, die den Menschen umgaben, enthält Ausstattung von Haushalten, Werkstätten der Handwerker, Geschäften und anderer Gewerbearten, in denen vor allem die spezifischen Gegenstände gesucht werden, z. B. Bücher, Vogelkäfige, Bienenstöcke u. ä. Die Bekleidung wird separat männlich und weiblich gefolgt. Alle diese Erscheinungen und Sachen werden in drei Zeitsonden 1800–1804, 1820–1824 und 1840–1844 verglichen, aber die Komparation war möglich nur beim gut erhaltenen Material. Es wurden 653 Nachlassakten überwiegend aus gewählten Zeiträumen bearbeitet, in denen sich mehr als 250 Inventare und 350 Verlassenschaftsabhandlungen befanden. In der Historiographie von westeuropäischen Ländern könnte die Anzahl 250 Inventare als relativ niedrig wahrgenommen werden, aber in dieser Studie wurden wirklich die ganzen Nachlassakten ausgenutzt und für die Beschreibung von Armenvermögen wurden sogar die Akten bearbeitet, die nichts anderes als Pfändungsbescheide enthielten. Das Material bot zusätzlich eine Menge Informationen über Lebensmittel, die sich in dem Vermögen des Verstorbenen befanden, über Arztbesuche vor dem Tod, Apothekenvorschriften, über Lebensbedingungen und Zwangsverkäufe, d. h. über Bausituation.

Nicht in der letzten Reihe wurden die Nachlassakten zur Ergänzung der Entwicklung von jüdischen und protestantischen Bevölkerung in Frýdek und Místek ausgenutzt.

Die Bevölkerungsentwicklung von beiden Städten ging im verfolgten Zeitraum durch einige Grundphasen durch, derer Hauptnenner die demographische Entwicklung war. Die erste Phase könnte die erste Hälfte des 18. Jahrhunderts begrenzen, wann noch sog. altes demographisches Regime herrschte, welches für hohe Mortalität sowie Natalität und häufige Vorfälle der demographischen Krisen einschließlich der Pestplage 1713–1715 typisch war. Die zweite Phase trat ungefähr von der zweiten Hälfte 18. bis zum Ende der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts ein. In dieser Zeit entwickelten sich im Gebiet von Frýdecko und Místecko proto-industrialisierte Formen der Textilproduktion, wodurch auch die demographische Entwicklung beeinflusst wurde. In dem Grundsatz fällt dieser Zeitraum zu dem überdauernden alten demographischen Regime, aber demographische Kennzahlen weisen bestimmte Spezifika auf, z. B. das Steigen des Heiratsalters beim ersten Heiraten in 20.–40. Jahren des 19. Jahrhunderts. Aus dem kulturellen Gesichtspunkt fängt um die Zeit der Jahrhundertswende Antritt der erneuerten Barockfrömmigkeit und gleichzeitig des Wirtschaftsliberalismus an, was sich durch den Aufstieg der neuen sozialen Kraft – des Bürgertums – zeigte. Diese Schicht setzte sich durch eine spezifische Kunstrichtung – Biedermeier – durch, die zum Ausdruck vor allem in den Interieuren der Bürgerhäuser zum Ausdruck kam. Die Nachlassakten zeigten bestimmte Änderungen in den Haushaltausstattungen, z. B. Einführung von größeren Kleider – und Geschirrschränken, Vorkommen von Glasschränken in reichen Häusern. Interessant war ebenfalls Veränderung der Kleider, die in bunterer Auswahl der Stoffe, der Muster und der Farben lag. Die Männer trugen immer mehr hohe Hüte des Zylindertyps und auf Beinen statt alten Halbschuhen die Schaftstiefel, die Frauen entdeckten die Zauber der Hüte, Bekleidungsbeiwerte und Blumenmuster. Gleichzeitig damit verbreiteten sich die ökonomischen und sozialen Scheren, so dass ziemlich großer Teil der Bevölkerung in alten Bräuchen, Lebensweisen, Haushaltausstattungen und Kleidungen verblieb. Viele Menschen aus den ärmeren Bevölkerungsschichten besaßen schließlich gar kein Vermögen oder hatten nur sehr genügsames und bedeutungsloses Eigentum.

(Übersetzt von MGR. JANA LIPOVSKÁ)

Streszczenie

Współczesna demografia historyczna stara się coraz bardziej uchwycić w miejsce zbiorowości, poszczególne grupy, a nawet pojedyncze biografie, w celu określenia specyfiki zachowań rozrodczych danych populacji. Nowe trendy w naukach historycznych, szczególnie w historii kultury, doprowadziły do wyodrębnienia w demografii historycznej nowych kryteriów. W przeciwieństwie do historii społecznej kładzie się tu dużo większy nacisk na jednostkę, na jej życie i okoliczności, które mogły na nią wywrzeć wpływ. Najistotniejsze są tu pytania o charakterze kulturowym, które znajdują się jakby w cieniu zjawisk demograficznych, np. wpływ wyznania na zachowania reprodukcyjne mieszkańców. Wielkie hipotezy z lat 1960–1980 ponownie zostały poddane analizie przez historyków zajmujących się demografią, np. problem

linii Hajnala. Podczas dokładniejszych badań nad modelem rodziny w Polsce (Szołtysek, 2008) oraz na Węgrzech (Öri, 2009) okazało się, że występuje duża zmienność dotycząca składu rodziny. Niektóre zjawiska demograficzne, takie jak np. umieralność, mogą się wydawać jako coś niezależnego od środowiska kulturowego. Dostrzeżono interesujące różnice pomiędzy wskaźnikami. Arthur Imhof zwrócił uwagę na kwestię karmienia piersią (breast-feeding) oraz duże różnice regionalne w umieralności noworodków w różnych regionach Europy (Imhof, 1983). Różnice w dzietności we Fryzji Wschodniej i Bawarii zostały przypisane do różnych wskaźników umieralności dzieci. W Bawarii, ze względów kulturowych, praktycznie w ogóle nie karmiło się piersią, dlatego małe dzieci były słabe a ich śmiertelność wysoka. W wyniku wczesnej śmierci dziecka mogło dojść do szybkiego poczęcia kolejnego potomka, w rezultacie czego wskaźnik płodności osiągał w Bawarii wysokie wartości (Livi Bacci, 2003). Szwedzcy demografowie zwrócili uwagę na dalszy istotny aspekt kulturowy, który przyczynił się do zmniejszenia wskaźnika umieralności wśród niemowląt – propagowanie informacji na temat prawidłowego postępowania z niemowlętami, osiągnięty za pośrednictwem rozwoju edukacji i powszechności opieki lekarskiej (Horská, Kučera, Maur, Stloukal, 1990).

Interesującym zjawiskiem we współczesnej demografii historycznej jest również tzw. „persistence of the past”³ (zatrzymanie przeszłości). Niektórzy historycy demografii wskazują w swoich badaniach na wzorce zachowań reprodukcyjnych, które tkwią w nas samych i starają się zwrócić uwagę, że w wyniku przejścia demograficznego nie zmieniają się wszystkie zachowania populacyjne. W związku z tym powinien być brany pod uwagę również problem starości i starzenia się społeczeństwa (ageing). Wiele dzieł literackich z XIX wieku bezpośrednio odnosi się do problemu starości i ludzi starszych, ich akceptacji czy odrzucenia przez społeczeństwo, ich „użyteczności, czy „bezużyteczności”. Prawdziwym problemem zarówno w przeszłości jak i obecnie nie był wiek osoby, ale raczej współczynnik aktywności zawodowej, który często jest ściśle powiązany z wiekiem człowieka.

Demografia historyczna zbliża się do historii kultury, a niniejsza monografia stanowi właśnie jedną z takich prób zbliżenia. Pierwsza część pracy opiera się na badaniach demograficzno-historycznych *Henry’ego* i jego metodach, przede wszystkim na metodzie agregatywnej, przy której dzięki wykorzystaniu ksiąg parafialnych z Frýdka i Místka z lat 1701–1850 możemy prześledzić w długim przedziale czasowym liczby urodzeń, zgonów, ślubów i przyrostu naturalnego. W niektórych przypadkach zostały przeprowadzone szczegółowe badania, takie jak np. terytorialne pochodzenie nowożeńców i ich rodziców na podstawie metryki ślubów z pierwszej połowy XIX wieku. Ta część pracy jest oparta na wieloletnich badaniach dotyczących rozwoju populacji Frýdka i Místka od XVII wieku do przełomu XIX i XX wieku. Rozwój populacji obu sąsiadujących miast jest zakorzeniony w strukturach społeczno-ekonomicznych i bierze pod uwagę: statut miast (miasteczek), wspólnotę miejską, gospodarczy rozwój ze

³ W dniach 25–27 maja 2009 odbyła się w Instytucie Demografii Maxa Plancka konferencja o tej samej nazwie.

szczególnym uwzględnieniem form produkcji protoindustrialnej i industrialnej oraz społeczne zaplecze w/w zjawisk. W drugiej części są analizowane spisy pośmiertne obu miast, którym jak dotąd nie poświęcono większej uwagi ponieważ w przeszłości, w Czechach rzadko były one przedmiotem badań. Dotychczas podjęte badania dotyczyły wczesnej nowożytności (XV–XVII wiek). Kilka rozdziałów jest poświęconych bezpośrednio prawnym procesom Wydziału Niespornego – postępowanie pośmiertne – i spisom pośmiertnym, które w wyniku tego postępowania powstają. Na przykładzie opracowanych spisów i z wykorzystaniem ustawodawstwa z XVIII wieku i pierwszej połowy XIX wieku zostały szczegółowo opisane poszczególne kroki tzn. zastawy, inwentaryzacje, licytacje, umowy, podziały majątków. W szczególności została objaśniona specyfika postępowań pośmiertnych szlachty i duchowieństwa. Do zakresu działania agendy pośmiertnej należały również testamenty, które wprawdzie powstawały przed rozpoczęciem postępowania, ale były do spisu dołączane i stanowiły wytyczne przy podziale majątku pomiędzy dziedziców.

W zachodnioeuropejskiej historiografii wykorzystywano z agendy pośmiertnej przede wszystkim inwentarze i testamenty jako doskonałe źródło informacji na temat kultury materialnej człowieka. Badania zajmujące się dobrami materialnymi, które otaczały człowieka, jego życie codzienne (Mohrmann, 1990, Jaritz, 1980), wzrost konsumpcjonizmu (Pardailhé-Galabrun 1988, Schuurman, 1989), wykształcenia (Leedham-Green, 1986), poziomu rozwoju cywilizacyjnego (Wiegelman, 1978) itp. stały się trendem. Zarówno w ramach historii społecznej, demografii historycznej oraz historii rodziny, badano systemy dziedziczenia i cykle życiowe (Hajnal, 1965, Mitterauer, 1975). Spisy pośmiertne mogą w tych badaniach pomóc, ponieważ uchwyciły rodzinę zmarłego w określonym czasie. Z tego też powodu w tej pracy analizowano sposoby i systemy dziedziczenia. To, co pozostało po dzieciach, mężach, żonach, wdowach i wdowcach pozwoliło dokładniej zapoznać się z przesłankami dziedziczenia w przypadku określonych grup rodzin i kategorii wiekowych.

Spuścizna, którą po sobie pozostawili zmarli była zróżnicowana pod względem majątku. Odnajdujemy tutaj spuściznę, którą po sobie zostawili nie tylko bogaci mieszcianie i przedsiębiorcy włókienniczy, ale również biedni rzemieślnicy, pracownicy najemni, chałupnicy, wychowankowie szpitali itp. Analiza tej spuścizny przynosi ważne i interesujące wyniki. Analizie zostali poddani właściciele gruntów, osoby prowadzące działalność gospodarczą, gospodynie domowe, wymownicy obu płci oraz biedota.

Dotychczasowe badania inwentarzy pośmiertnych i testamentów zainspirowały kolejne części książki. Analiza dóbr materialnych, które otaczały człowieka, obejmuje wyposażenie gospodarstw domowych, warsztatów rzemieślniczych, sklepów i innych przejawów działalności gospodarczej. To tam odnajdujemy takie przedmioty, jak np. książki, klatki dla ptaków, ule itp. W przypadku odzieży zwracamy uwagę w szczególności na męską i damską. Wszystkie przejawy życia codziennego i dobra materialne są porównywane w trzech przedziałach czasowych 1800–1804, 1820–1824 i 1840–1844. Komparacja była możliwa tylko w przypadku dobrze zachowanego materiału. Zostały opracowane 653 spisy pośmiertne przeważnie z poszczególnych okresów,

gdzie znajdowało się ponad 250 inwentarzy i 350 postępowań pośmiertnych. W zachodnioeuropejskiej historiografii liczba 250 inwentarzy mogłaby zostać odebrana jako relatywnie niska, ale w tej pracy zostały wykorzystane spisy pośmiertne zgodnie ze stanem faktycznym, a w niektórych przypadkach zawierały jedynie protokół zastawu. Materiał badawczy dostarczył nam najwięcej informacji na temat: żywności znajdującej się w majątku zmarłego, wizyt lekarskich i recept przepisanych w ostatnich dniach jego życia (warunki bytowe), licytacji nieruchomości. W dużej mierze konkretne spisy pośmiertne zostały wykorzystane jako uzupełnienie informacji na temat rozwoju ludności żydowskiej i protestanckiej we Frýdtku i Místku.

Rozwój populacji obu miast w monitorowanym okresie przeszedł przez kilka faz podstawowych, których wspólnym mianownikiem był wzrost demograficzny. Pierwszą fazę możemy umiejscowić w pierwszej połowie XVIII wieku, kiedy jeszcze panował stary reżim demograficzny, charakteryzujący się wysoką śmiertelnością i dzietnością oraz silnymi kryzysami demograficznymi wywołanymi epidemiami, w tym dżumy z lat 1713–1715. Druga faza zaczyna się mniej więcej w połowie XVIII wieku i trwa do połowy XIX wieku. Na obszarze Frýdtku i Místka rozwinęły się w tym czasie protoindustrialne formy produkcji włókienniczej, co miało wpływ na rozwój demograficzny. W praktyce okres ten możemy zaliczyć do okresu wcześniejszego, ale wskaźniki demograficzne wykazują swoiste właściwości, np. wzrost wieku zawierania pierwszego związku małżeńskiego w latach 20. i 40. XIX wieku. Z punktu widzenia kultury następuję na przełomie XVIII i XIX wieku powrót do barokowej pobożności oraz wzrost liberalizmu gospodarczego, którego przejawem była nowa coraz silniejsza klasa społeczna – mieszczaństwo. Ta warstwa przeforsowała nowy kierunek w sztuce *biedermeier*, której wyraz można było odnaleźć w wystroju wnętrz domów mieszczańskich. Spisy pośmiertne wskazały pewne zmiany w wyposażeniu gospodarstw domowych, np. stosowanie większych szaf na ubrania i naczynia (*almara*), pojawienie się szklarni w bogatszych domach. Interesująca była również zmiana noszonej odzieży, która przejawiała się różnorodnością materiałów, wzorów i kolorów. Mężczyźni wciąż nosili wysokie kapelusze typu *cylinder* a na nogach mieli buty z cholewami w miejsce starych trzewików, kobiety odkryły urok kapeluszy, dodatków do ubrań, wzorów kwiatowych. Zarazem też powiększyły się różnice ekonomiczne i społeczne. W związku z tym wielu ludzi wciąż tkwiło przy swoich starych zwyczajach, sposobie życia, wyposażeniu domów czy sposobie ubierania. Wielu z nich pozostało po sobie bardzo skromny majątek lub nie zostawiło nic.

(Tłumaczenie ARKADIUSZ MARKOWSKI)